

Szelestei N. László: Költészet, prédikációk, hitélet a 18. századi Magyarországon. Tanulmányok

Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 34

Budapest: HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2024, 267 l.

BARTÓK István

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, ny. tudományos tanácsadó

ORCID: 0000-0001-6206-8068

A kötet legáltalánosabb jellemzéseként mondhatnánk, hogy újdonság is, meg nem is. Mielőtt azonban bárki is azt gondolhatná, hogy a második állítás talán elavult, idejüket múlt megállapításokra vonatkozhat, sietek leszögezni: ez nem a tartalom elmarasztalása, hanem a kutatói következetesség elismerése. Szelestei N. László ugyanis töretlen kitartással, folyamatos munkával valósítja meg tudósi életműve legfőbb célkitűzését, az egyházi irodalom értékeinek felfedezését, bemutatását, ezáltal a vizsgált művek irodalomtörténeti helyének, rangjának kijelölését.

Az összeállítás 21 tanulmányt tartalmaz, legnagyobbbrészt a 2020-as évek terméséből. A legkorábbi 2017-ben készült. Néhány konferencia-előadás írott változata a kötet megjelenésekor még sajtó alatt volt, így ebben a gyűjteményben jelent meg először. A korábbi publikációk után közlésénél hasznos megoldás, hogy elektronikus elérhetőségük is fel van tüntetve.

Az irodalomtörténeti előzményekre hivatkozva a szerzőnek egy két évtizeddel korábbi megjegyzését idézem emlékezetbe. Régi magyar prédikációkat közlő szöveggyűjteményének előszavában Szelestei N. László Lukácsy Sándornak a „kitagadott irodalom” kifejezését idézi, aki

Ecseteli, hogy elsőrangú irodalmi értékei ellenére miként szorult ki az egyházi szónoklat a magyar irodalomtörténetből. A nemzeti irodalom fejlődéstörténet-konceptiójába a látszólag változatlan és magyar sajátosságokat csak ritkán felmutató prédikációműfajnak nem jutott hely.¹

Lukácsy a prédikációkról ír, de megjegyzése érvényes az egyházi irodalom más szövegcsoporthajra is. Szelestei N. László ismertetőndő kötetének címe a három fő részre utal: költészet, prédikáció és a hitélet formálását célzó kiadványok. Valamennyire vonatkozhatnak az előítéletek, melyek szerint a vallásos irodalom a „sekrestyébe való” (7), „száműzött, »leltárba sem vett« irodalom” (18), „alacsonyabb rendű, úgynevezett használati irodalom”. (109.)

1 SZELESTEI N. László, szerk., *Régi magyar prédikációk: 16–18. század: Egyetemi szöveggyűjtemény* (Budapest: Szent István Társulat, 2005), 11. A hivatkozások forrása: LUKÁCSY Sándor, *Isten gyertyácskái: Tanulmányok* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1994).

A kötet vázlatos áttekintése során az egyes tanulmányokat két szempont szerint emelem ki. Az egyik: amikor az irodalomtörténész ismert szerzőkhöz, művekhez kapcsolódva új, ismeretlen adalékokat talál. A másik, ami talán még ennél is több: a kutató új – pontosabban régi, de elfeledett – szerzőket fedez fel a magyar irodalomtörténetnek. Különösen fontosak azok, akiket nemcsak a filológiai pontosság vagy a régmúlt korok jobb megértésének kedvéért kell regisztrálni, hanem azért is, mert a mai olvasó számára is értéket hordoznak.

A költészetről szóló részben jelenik meg a prédikáció mellett az egyházi irodalom másik fontos szövegcsoportja, az imádság. A verses imádságok, énekek szövegalkotási, fordítástechnikai, poétikai, metrikai szempontból is elemezhetők. Világirodalmi rangú szerzők szövegeinek magyar változatai éppúgy szóba kerülnek, mint hazai szerzemények a 17. század elejétől a későbbi népénekeken át Sík Sándorig.

Tanulságos a *Stabat Mater* fordításainak vizsgálata. A Jacopone da Todinac tulajdonított szekvencia első kora újkori fordítását Hajnal Mátyás készítette el 1629-ben. Az ismételt átdolgozások összevetése teszi világossá, hogyan válhattak a különböző változatok officium jellegű imakönyvek részévé és keresztúti énekké.

Xavéri Szent Ferenc fohászának első magyar fordítása 1669-ből ismert. A későbbi változatok egymáshoz és a latin előzményekhez fűződő viszonyát szemlélteti a szöveg folyamatos alakulását. Értékes adalékokra derül fény Baróti Szabó Dávid költészetének antik és neolatin forrásairól. Egy görög epigramma Morus Tamás latin változata révén terjedt el nemzeti nyelveken is. Baróti Szabó kétszer is lefordította, 1777-ben és 1786-ban. A két szöveg összehasonlítása mutatja a különbségeket:

(In valde nasutum)

Orrod ha napra veted, 's fel tátod szádat, eléggé
Meg mutatja fogad, hányadik óra vagyon.

Az igen nagy Orrúra

Orrod' napra szegezd, és szájad' tátsd fel: eléggé,
Hányadik óra legyen, fogja jegyezni fogad. (48.)

Baróti Szabó fordításainak nyelvi, formai vizsgálata felveti a költő „rehabilitációjának” lehetőségét, akár Arany János és mások elmarasztaló véleményével szemben is.

Egy 1785-ben megjelent énekeskönyv számára Ányos Pál régi himnuszokat fordított újra, és a kötetbe saját énekeket is írt. Irodalmi értékű szövegeinek elemzése igazolja a szerző igényességét, költői érdemeit. A költészetről szóló részben olvashatunk még a *Téli szent gyümölcsök* című ima- és énekeskönyvről (Kassa, 1738 és még sok további kiadás). Mándli Miklós ferences szerzetes latinból fordított munkájának különös jelentősége, hogy a 18. századi katolikus megújulás jegyében liturgikus imaszövegeket adott a magyar olvasók kezébe.

Az Eucharisziához való közelítés módjait különböző irodalmi példák szemléltetik, időben Aquinói Szent Tamástól Pázmány Péteren és Faludi Ferencen keresztül Graham Greene-ig és Fekete Istvánig. Ebben a tanulmányban különösen erősen érezhetők a szerző – egyébként gyakran máshol is fel-felbukkanó – személyes érzései és ebből fakadó őszinte elkötelezettsége kutatási témái iránt.

Újonnan felfedezett költő Gyalogi János, aki önmeghatározása szerint is „et concionator et poeta”. Ennek ellenére a jezsuita szerzetes korábban elsősorban prédikációi miatt került a kutatás látókörébe, latin nyelvű verseivel nem foglalkoztak. Szelestei N. László ezúttal lírai vénájára hívja fel a figyelmet. „Különös tehetségű költő”, „az antik forma nem akadályozta az egyéni mondanó kifejezését, a személyes hang versebe építését”, „tudatosan törekedett egyénisége kibontakoztatására” (17–19), „közvetlen önkifejező költészet” (32) – és hasonló kitételekkel jelöli ki helyét az irodalomtörténetben.

Mindezeket elsősorban Gyalogi *Sylvae* című, különböző alkalmakra írt elégiáinak gyűjteménye igazolja. A 18. századi kritikátörténet számára fontos forrás a szerzőnek a két ajánlása, az egyik a bakkalaureusoknak, a másik az olvasónak címezve. Ezekben fejt ki költői hitvallását, poétikai nézeteit. A versek megvalósítják az elméletet, amint az számos idézet és a hozzájuk fűzött magyarázat bizonyítja.

Figyelemreméltók Szelestei N. László költői tehetségről árulkodó műfordításai, amelyek a latinul nem értők számára is pontosan érzékeltetik az eredeti tartalmát, hangulatát. Illusztrációként egyetlen példa:

Nemorum et aurorae a puero amor

A hajnal és a ligetek szeretete

Ad sua me virides invitant gaudia Fauni,
Coenobii paries invidiose Vale!
Urbis es in centro quod totis ignibus odi,
Non est lux populi versibus apta meis.
In virides aurora venit nitidissima lucos,
Et plus ingeniis quo mage pura favet.
Haec mihi jam puero rupit pellucida somnos,
Inque suburbanos mane vocabat agros,
Cespitem tunc molli, tectusque comantibus umbris
Mandavi memores mille poeta stylos.

Zöld erdők csalogatnak engem szép örömökre,
Ég veled hát irigylem, zárdafal, elsietek.
Hogy városnak közepén vagy, teljes szívvel utálom,
Nép ha zajong piacon, verseket írni nehéz.
Zöld ligetekbe mikor szép fénylőn megjön a hajnal,
És ha üdén, ragyogón: génusz úgy szereti.
Már kicsi korban e fénylés törte az álmaim szét,
Pirkadat engemet ott már a mezőkre kicsalt.
Kint aztán puha fűben, lombok árnya takart be,
S zsenge poéta gyanánt róttam a verssorokat. (30.)

Külön tanulmány szól Gyalogi költői leveleiről, megmutatva a szerző poétikai erényeit ebben a műfajban is.

A prédikációkról szóló részből elsőként a Gyalogi Jánosról szóló írásokat emelem ki, mégpedig ismét a 18. századi kritikátörténet lehetőségeire utalva. A szerző munkássága kapcsolódik az irodalmi gondolkodáshoz. Ennek rövid összefoglalása a kötet egy másik tanulmányában olvasható. Eszerint arra törekedett,

hogy a szónoklattani művekből tanultak szerint szép latin köntösbe öltöztesse mondanóját. Ezt tanúsítja a kezdő szónokokat segítő, nyomtatásban is közzétett összefoglalása (*De eloquentia sacra*), ezt kéziratban maradt anyaggyűjtése, ahol a *Similitudin*óról, a mondataalakzatok közé helyezett hasonlóságokról írt fejezetben a Jézustól ellesett módszert (példabeszédekben szólást) állította középpontba; a *Poesis symbolic*ában pedig a prózában alkalmazandó szimbolikus költői eszközök, szóképek használatát javasolta. (19.)

A prédikációknak szentelt tömbben egy-egy tanulmány szól az említett forrásokról. Említésre kerül a *De eloquentia sacra* is, de részletesebben a kéziratos gyűjtésnek az idézetben említett fejezeteiről esik szó, bemutatva Gyalogi fejtegetéseit a szóban forgó retorikai-poétikai fogalmakról. A *similitudó*ról kiderül, hogy az a szerző szóhasználatában

nem azonos a retorikai tankönyvek szóképek közé sorolt hasonlatával és metaforájával. Jóllehet Gyalogi prédikációiban is bőven akadnak ilyenek, egy-egy példázata szintén szóképből alakult ki. Mindkét esetben az irodalmi művekben meghatározó szerepet játszó „képes beszéd”-ről van szó. (123.)

E felfogás az elméleti irodalom tágabb összefüggéseiben kerül értelmezésre. A *similitudo* és a *symbolum* viszonya is világossá válik:

Gyalogi a két egymással összeérő fogalmat (*similitudo*, *symbolum*) úgy különíti el, hogy a *similitudó*t a mondatalkzatok közé helyezi, azt hasonlóság szóval fordíthatjuk. (Jézus példabeszédei a legfontosabb minták.) A hasonlóságok és a szimbólumok is segítik a tanítást, annak megértését és a gyönyörködtetést. A szimbólum költői kép. A szimbolikus kifejezésmód egyik formája az embléma, amely többnyire három elemből áll: figura, lemma, subscriptio. (131.)

Az elméletet Gyalogi kéziratában kétszáznál több példa követi. Szelestei N. László bemutat néhányat, majd részletesen ismerteti Gyaloginak az Erdődy Gábor Antal egri püspök *castrum doloris*ához szánt munkáját, az ideiglenes síremléket díszítő szimbólumokat és képterveket. A mellékletben olvashatók a *castrum doloris* eredeti leírásának részletei.

Egy-egy tanulmány szól további szerzők prédikációiról is. Irodalomtörténeti szempontból különösen fontosak a szövegalkotás eljárásai, az alkalmazott szerkezeti, stiláris megoldások. Mindezekből lehet következtetni a szerzők retorikai felkészültségére, a *praeceptumirodalom* szabályainak tudatos alkalmazására.

Bárkányi János kéziratban fennmaradt halotti beszéde a tanítás és az érzelmi ráhatás együttesének megvalósítását példázza, felvetve a kérdést, hogy ez a gyakorlat hogyan kapcsolódhat a ferences hagyományhoz.

Csete István politikai állásfoglalásának megítélése (a Habsburg uralkodó iránti lojalitás vagy kurucos németellenesség?) bizonytalan. Korábban ismeretlen latin nyelvű 1704. évi Szent István-napi beszéde sem dönti el a kérdést, amennyiben csak erkölcsi kérdésekkel foglalkozik, a *Regnum Marianum* gondolköréhez igazodva.

Az OSZK egyik vaskos kéziratkötete 43, Szűz Mária ünnepeire szóló prédikációt tartalmaz. A másolót, az M. S. monogramú, erdélyi provinciához tartozó ferences szerzetest Szelestei N. László Szentes Mózzsal azonosítja. Ehhez felhasznált egy Gyulafehérváron található, bizonyosan Szentesnek tulajdonítható kéziratos kötetet is.

A következő tanulmányban Szentes Mózes egyik, két prédikációban is előforduló „némely hamis keresménnyel gazdagult törvénytudóról” szerzett példázatról esik szó. Megtudhatjuk, hogy a „majombőrben öltözött gonosz Sátán” történetének forrása Zacharias Boveriusnak a ka-

puccinusok történetével foglalkozó *Annalese* (1632), amely nyomán az exemplum több változatban terjedt el.

A kötet első két részében a verses imádságokat, énekeket és prédikációkat elemző tanulmányokban az irodalmi értékek megmutatását az egyéni tehetség, az írói-költői ihletettség nehezen meghatározható ismérvei mellett elősegítheti az egyházi retorika vagy a poétika szabályainak figyelembevételével. A harmadik részben azonban nehezebb kijelölni a hitélet formálását célzó egyéb kiadványok irodalomtörténeti helyét. Annál inkább elismerendő, ha a nevelés, az oktatás, a társulati élet és a könyvkiadás dokumentumaiban lelkeségi és művelődéstörténeti vonatkozásaik mellett kimutathatók egyéb szempontok is. Leginkább kiemelendők az irodalmi értékű kegyességi és egyéb épületes, erkölcsnemesítő prózai és verses művekre utaló adatok.

A moderátorok tevékenységével kapcsolatban előkerülnek a nemesifjak számára ajánlott olvasmányok, többek között a világi irodalom egyes művei az ókori klasszikusoktól a kortársakig. Az Oltáriszentség-társulatok kézikönyveiben szereplő imaszövegek és énekek sorában előfordulnak például Pázmány Péter imádságai vagy Beniczky Péter, Nyéki Vörös Mátyás és Rimay János versei. A győri jezsuita repetensek retorikai gyakorlatainak anyagában megtalálható Ignaz Parhamer Petrus Canisius nyomán készült katekizmusa, a *Kérdező könyvecske*.

A 18. századi katolikus megújulás fő törekvése volt a köznép vallási tudatlanságának felszámolása. Retorikai elemzés tárgya lehet, hogy ennek jegyében az imamagyarázatokban hogyan került előtérbe a tanító szándék az érzelmi megindítás rovására.

Érdekeseek volnának a halálra való felkészülés kérdéskörének irodalmi vonatkozásai, de a témáról szóló tanulmánya elején Szelestei N. László leszögezi, hogy prédikációkkal, imádságokkal, költészeti emlékekkel nem foglalkozik. A kapcsolódó elmélkedésekre irányuló vizsgálódásai inkább pszichológiai, etikai jellegűek. Mindazonáltal érdemes idézni végkövetkeztetését:

Az a kép, amelyet a halálról való elmélkedések a 18. században sugalltak, azok a magatartási kívánalmak, erkölcsi normák, amelyeket ezekben a kiadványokban olvashatunk, a jó halálhoz, a boldog halálhoz vezető keresztény utat tárták a hívek elé, de a műfaj szűkebb körű használata csak kis mértékben tudta csökkenteni a pokolról terjesztett/elterjedt borzalmakat. (247.)

A kötet utolsó tanulmányában Szelestei N. László a ponyván terjesztett kiadványok között keresi az irodalomként is értékelhető vallásos műveket. Ilyenek a színvonalas énekszövegeket, imádságokat tartalmazó füzetek vagy a már korábban tárgyalt, a kateketikai oktatást célzó *Kérdező könyvecske*. Megállapítása szerint az igényes szövegekre több szempont szerint sem illik a ponyvairodalom hagyományos meghatározása.

Összegzésként megállapíthatjuk: a közreadott tanulmányokban megmutatkozó lenyűgöző forrásismeret, az ebből következő adatgazdagság és az erre alapuló következtetések két fő állítást igazolnak. Az egyik: nem kezelhetők külön az irodalom és a lelkeségi szövegek. A másik: a régiség irodalmáról nem szabad csak a magyar nyelvű források alapján következtetéseket levonni. Szelestei N. László egyetértően idézi Csetri Lajos megállapítását 18. századi latin nyelvű költészetünkről, mely szerint „nyugodtan állíthatjuk, hogy a szépirodalomban is jelentősebb a hazai újlatin költészet, mint a nemzeti nyelvű”. (33, 36.) Ugyancsak többször hivatkozik Tar-

nai Andorra, aki hangsúlyozta, hogy „ami a 18. század második felében a magyar költészetben történt, az a század első felében a magyarországi latin költészetben már jelen van”. (14, 21, 30.)

A Szelestei N. László által szervezett és – szervezetileg sokáig, ténylegesen mind a mai napig – vezetett rokonszenves társaság, a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport törekvése nem maradt követők nélkül. Nemcsak azok dolgoznak a latin nyelvű egyházi irodalom feldolgozásán, akik formálisan is tagjai a csoportnak, hanem mások is egyre többen csatlakoznak programjukhoz. Ide illik kitekintés gyanánt az utolsó mondat: a témához kapcsolódó publikációk gyarapodása mellett megemlítendő, hogy jelen könyvismertetés kéziratának lezárásakor már elérhető a VII. Neolatin Konferencia felhívása, amelyre 2025 novemberében Szegeden éppen *Egyházak és neolatin irodalom* címmel kerül sor.²

2 Jelen lapszám szerkesztésének lezárásakor a konferencia már le is zajlott – a szerk.